
Grondrechten

Wat is burgerlijke ongehoorzaamheid?

door Wouter Kalf

Sommige woorden en zinnen kunnen mensen dingen laten doen. Als ik zeg ‘doe het raam open!’ en we bevinden ons in een context waarin we vrienden zijn, de tijd hebben, de verwarming veel te lang heeft staan loeien, en jij het ook duidelijk te warm hebt, dan is de kans groot dat jij het raam open gaat doen. Het is gelijk duidelijk wat ‘doe het raam open!’ betekent en wat jij moet doen. Dit is niet altijd het geval. Soms is de betekenis van een woord diffuser, en is wat er gedaan moet worden ook minder eenduidig.

Neem het woord ‘mof’ (Väyrynen 2014: 101-2; zie ook Hare 1963; Williams 1985). Stel

ik zeg ‘Heinrich is een mof’. Ik zeg hiermee dat Heinrich een Duitser is maar ook—en nu wordt het diffuser—dat Heinrich *veracht moet worden*. Tja, wat moet je dan doen? Wegkijken als je Heinrich tegenkomt? Dat is al best erg: door anderen niet als mens gezien worden. Of moet je Heinrich opzoeken en hem fysiek geweld aandoen? Dus ‘doe het raam open!’ en ‘Heinrich is een mof’ zetten beiden mensen aan om iets te doen, maar in het eerste geval is het duidelijker wat er precies gedaan moet worden.

Nog één opmerking voordat ik bij burgerlijke ongehoorzaamheid kom. Neem weer mijn

uitspraak ‘Heinrich is een mof’. Okay, ik doe een beroep op jou. En dat doe ik vanuit mijn eigen normatieve referentiekader; *mijn eigen ethiek* zo je wilt. Ik zit in de gedachtegang dat alle Duitsers stom zijn omdat ze Duits zijn en er in de Tweede Wereldoorlog veel stomme Duitsers waren. Maar misschien deel jij die ethiek helemaal niet. Misschien ben jij wel iemand die dit soort veralgemeniserende uitspraken verfoeit en juist ieder mens als individu benadert, wat andere mensen in hun land vroeger ook gedaan mogen hebben. Jij accepteert hiermee niet dat Heinrich verachtelijk is puur omdat hij Duits is. Je vindt Heinrich wel een Duitser (je hebt ook zijn paspoort gezien), maar geen mof. En dus ga je hem niet samen met mij wegkijken als we hem tegenkomen, en je gaat hem ook geen fysiek geweld aandoen.

Wat is burgerlijke ongehoorzaamheid?

In deze bijdrage hoop ik u ervan te overtuigen dat het woord burgerlijke ongehoorzaamheid een beetje werkt zoals het woord mof—en dat het belangrijk is dat u dit weet. ‘Mof’ heeft een beschrijvend component (Heinrich is een Duitser) en een normatief of voorschrijvend deel (Heinrich is verachtelijk). Dit geldt ook voor burgerlijke ongehoorzaamheid.

Wanneer we het over burgerlijke ongehoorzaamheid hebben, dan hebben we het ook *gedeeltelijk* over iets *feitelijks*. Heinrich is een Duitser of niet. En iemand die burgerlijk ongehoorzaam is doet iets wat ... Tja, wat eigenlijk? Het is duidelijk dat ik niet goed heb begrepen wat burgerlijke ongehoorzaamheid is als ik naar een giraffe wijs en zeg ‘kijk, dat is nou burgerlijke ongehoorzaamheid’. Maar

zijn de gele vestjes burgerlijk ongehoorzaam? En de mensen van *Extinction Rebellion* (XR)? Een deel van mijn bijdrage zal proberen het beschrijvende deel van de term ‘burgerlijke ongehoorzaamheid’ te duiden.

Het woord mof is niet alleen beschrijvend maar ook voorschrijvend. Heinrich is een Duitser *en* verachtelijk. Wanneer we het over burgerlijke ongehoorzaamheid hebben, dan zijn we ook aan beschrijven *en* voorschrijven. Sommige mensen zullen naar XR kijken en denken ‘top, doe dit ook’ terwijl andere mensen naar dezelfde handeling kijken (dezelfde mensen van XR zitten op dezelfde dag op dezelfde snelweg) maar juist denken ‘nee, dit is verachtelijk’. Hier ga ik ook iets over zeggen.

Namelijk: ik denk dat uw politieke kleur—uw politieke filosofie, uw eigen ethiek—eerst bepaalt hoeveel ontwrichting van de sociale orde geoorloofd is. Dit is voor u een centraal component van uw normatieve begripkader. Uw kijk op hoeveel sociale ontwrichting geoorloofd is, bepaalt vervolgens hoeveel en wat voor soort menselijke handelingen burgerlijk ongehoorzaam zijn. De opties zijn dat een handeling (bijvoorbeeld weer die blokkade van de snelweg door XR) burgerlijk ongehoorzaam is (als u veel ontwrichting van de sociale orde tolereert) of als alternatief, *terroristisch* is (als u weinig ontwrichting tolereert). Een deel van mijn bijdrage heeft als doel om dit in meer detail uit te leggen.

Ondanks dat details nog moeten komen kunnen we al zien dat hier een verschil zit met het woord mof. Bij dat woord is het niet zo dat uw ethiek bepaalt of Heinrich wel of

geen Duitser is. Heinrich is eerst en onafhankelijk van uw ethiek een Duitser, en of hij ook een mof en dus verachtelijk is, hangt daarna af van uw ethiek. Maar bij burgerlijke ongehoorzaamheid komt uw ethiek *eerst*, en bepaalt deze wat burgerlijke ongehoorzaamheid überhaupt is.

Wat is burgerlijke ongehoorzaamheid? Dat hangt dus vanaf uw politieke filosofie. Aan het einde van dit essay zal ik uitleggen waarom dit inzicht belangrijk is. Eerst begin ik met de standaarddefinitie van burgerlijke ongehoorzaamheid van John Rawls. Vervolgens leid ik u van daaruit naar mijn eigen idee, volgens welke de politieke filosofie van een persoon bepaalt wat überhaupt burgerlijke ongehoorzaamheid is. Ik sluit af met een sectie waarin ik het belang van dit inzicht aantoon.

De standaard definitie van John Rawls

John Rawls is de belangrijkste politiek filosoof van de vorige eeuw (althans, in de Westerse analytische filosofie). Rawls is een liberaal, in de zin dat voor hem de belangrijkste vraag van de politieke filosofie is hoeveel anderen en de staat van een individu mogen eisen. En andersom: hoeveel rechten het individu heeft vis-à-vis anderen en de staat. Zijn antwoord is dat we dit te weten kunnen komen door een hypothetisch sociaal contract tussen individuen op te stellen (Rawls 1971).

Stel je vraagt aan mensen welke samenlevingsvorm ze zouden willen als ze mochten kiezen (dat ‘zouden’ en ‘mochten’ geeft aan dit een hypothetisch sociaal contract is). Willen ze een samenleving waarin je huidskleur of je geslacht (of je geaardheid, of wat dan ook)

bepaalt of je hoog of laag op de sociale ladder komt? Of willen ze een samenleving waarbij de posities met mooie sociaaleconomische consequenties voor iedereen haalbaar zijn? Rawls’ cruciale voorwaarde bij het opstellen van het contract is dat *niemand weet* welke huidskleur ze heeft, welke geaardheid, welk geslacht, etc. Dit is de *sluier van onwetendheid*.

Volgens Rawls zouden mensen onder de sluier van onwetendheid een handjevol principes kiezen die leidend moeten zijn bij het vormgeven van sociale instituties, zoals de staat, het ambtelijk apparaat, etc. Die principes zijn—even kort door de bocht—dat (1) iedereen maximaal vrij is en dat niemand vrijer of minder vrij is dan een ander en dat (2) sociale en economische ongelijkheden te verkrijgen zijn door het bekleden van posities in de maatschappij die open zijn voor iedereen. Mensen kiezen deze principes omdat ze niet vals kunnen spelen. Je weet immers niet of je zelf blank of homo of wat dan ook zult zijn. Dus even in simpele taal: iedereen is zo vrij als maar kan, en dat de tandarts meer verdient dan de basisschoolleraar is okay want iedereen mag proberen tandarts te worden.

Nu gaan we naar Rawls over burgerlijke ongehoorzaamheid. Stel je de samenleving voor die Rawls voorschrijft. Mensen zijn maximaal vrij, compatibel met dezelfde mate van vrijheid voor iedereen. De posities met sociaaleconomische voordelen zijn voor iedereen vrij toegankelijk, en dus zijn de ongelijkheden die daaruit voortvloeien geoorloofd. Maar stel je ook voor dat mensen toch tegen *specifieke* wetten of maatregelen willen ageren. De twee principes van Rawls sturen im-

mers *in algemene termen* het publieke leven. Ze laten ons zien hoe *in abstracto* de samenleving geordend zou moeten worden. Ze zijn niet allesbepalend voor specifieke wetten. Die worden door mensen gemaakt en kunnen conflicteren met de twee sturende principes. Stel je voor dat mensen in deze maatschappij een dergelijke wet niet leuk vinden.

De wet in kwestie verplicht donkere mensen hun stoel in de bus op te geven als een blanke persoon die wil hebben. Stel je voor dat mensen tegen deze rassensegregatie willen ageren. Ze wijzen de twee algemene principes van Rawls niet af. Ze zijn nog steeds voor de samenleving waar ze zich in bevinden. Ze zouden ervoor vechten in een oorlog, ze nemen hun democratische rechten en plichten zeer serieus, en ze accepteren de meeste wetten die de instituties maken. Alleen deze wet willen ze niet. De mensen die we voor ogen hebben zijn volgens Rawls geen terroristen of revolutionairen, maar—als ze op een bepaalde manier ageren tegen de wet dat blanken voorrang hebben op de stoelen in de bus—burgerlijk ongehoorzaam. De manier waarop ze ageren moet dan wel *publiek* en *geweldloos* zijn en ze moeten hun *straf accepteren* (Rawls 1971, 320-22).

Dus als Rosa Parks weigert om haar plaats af te staan aan een blanke man in de bus, dan is dat burgerlijke ongehoorzaamheid. Wat ze doet is *publiek* te zien (ze zit niet thuis met de deuren en gordijnen dicht iets te doen), ze gebruikt *geen geweld*, en ze (laten we aannemen) accepteert haar straf in de zin dat ze zich zonder geweld *laat oppakken* door de politie. Rosa Parks accepteert zo de VS en haar instituties, maar ze wijst—door burgerlijk ongehoorzaam te zijn—een specifieke

wet af.

Kritiek op Rawls

We kunnen op allerlei punten kritiek leveren op Rawls' definitie van burgerlijke ongehoorzaamheid. Zijn publiek en geweldloos handelen, en je straf accepteren echt noodzakelijke en voldoende voorwaarden voor burgerlijke ongehoorzaamheid? En wat bedoelen we precies met geweldloos? Als XR de snelweg blokkeert, gebruiken ze dan geweld? En als ze zich verzetten tegen hun aanhouding, zijn het dan gelijk terroristen omdat ze niet geweldloos hun straf accepteren?

Mijn probleem met Rawls is dat hij te idealistisch is. Hij gebruikt het *hypothetische* sociale contract om één unieke staat als rechtvaardig aan te wijzen. Akkoord. Maar vervolgens beantwoordt hij andere specifieke vragen in de politieke filosofie—zoals de vraag wat is burgerlijke ongehoorzaamheid?—*over die staat*. Met andere woorden, Rawls kijkt voor een antwoord op de vraag 'wat is burgerlijke ongehoorzaamheid?' naar zijn ideale staat, waarin de twee principes van rechtvaardigheid alom gerespecteerd worden. In dit idealistische scenario kijken andere mensen naar Rosa Parks en zeggen heel vredig: 'ja inderdaad, nu je het zegt, de wet dat blanken voorrang hebben op een plek in de bus past niet bij de twee grote abstracte principes die wij allemaal accepteren. Fijn dat je het verder wel eens bent met onze ideale staat, Rosa, en dat je dus geweldloos acteert. Je hebt een punt, dank, we gaan dit veranderen.'

Maar dit is te idealistisch. In de echte wereld hebben mensen verschillende opvattingen over rechtvaardigheid. Niet iedereen is Rawlsiaan. Sommige mensen zijn progres-

sief-Marxistisch. Deze onenigheid over wat *in abstracto* de samenleving zou moeten zijn kleurt *in de praktijk* of een vorm van verzet als burgerlijke ongehoorzaamheid of als terroristische aanslag gezien wordt.

Ik denk dat dit bij veel mensen als volgt in het hoofd werkt. Je hebt allereerst je politieke filosofie die jou vertelt of de maatschappij in principe goed is zoals die is en behouden moet worden—conservatisme—of je bent progressief en vindt juist dat de maatschappij in essentie verkeerd is en aangepast moet worden (Pinker 2018, 53, 432; Haidt 2012; Greene 2013). Uw kijk op hoeveel sociale ontwrichting geoorloofd is, bepaalt vervolgens hoeveel en wat voor soort menselijke handelingen burgerlijk ongehoorzaam zijn.

Neem een conservatief persoon en een sociaal-progressief persoon. De conservatieve-ling gaat tegen veel vormen van sociale ontwrichting zijn. De maatschappij is in de basis goed zoals die is en dat moeten we behouden. Ze ziet vervolgens XR op de snelweg, keurt dit af omdat het sociale ontwrichting is, en labelt XR een terroristische groep. XR is volgens haar geen voorbeeld van burgerlijke ongehoorzaamheid. Een sociaal progressief persoon ziet dezelfde mensen van XR op dezelfde snelweg, maar steunt sociale ontwrichting veel makkelijker. Voor haar is het veel belangrijker dat een bepaalde ideale wereld, die er nu nog niet is, geschapen wordt. En dat mag wat kosten, ook sociale stabiliteit. Ze is positief over de actie van XR, want die moet bijdragen aan haar ideale, groenere, wereld. Zij labelt dezelfde handeling als daad van burgerlijke ongehoorzaamheid.

In Rawls' ideale wereld hebben mensen de-

zelfde achtergrond politieke filosofie en losse meningsverschillen over specifieke wetten vredig op. In de echte wereld hebben mensen verschillende achtergrond politieke filosofieën die hun begrip van wat burgerlijke ongehoorzaamheid überhaupt is kleuren. Dit verklaart wat we in de praktijk zien; namelijk, dat verschillende mensen één en dezelfde actie als terrorisme of juist als burgerlijke ongehoorzaamheid bestempelen.

Waarom is dit belangrijk?

Waarom zijn deze inzichten belangrijk? Ik maak drie punten. Het eerste punt heb ik al gemaakt. Mijn vergelijking tussen de termen mof en burgerlijke ongehoorzaamheid kan verklaren waarom we zoveel onenigheid zien over wat überhaupt burgerlijke ongehoorzaamheid is.

Punt twee: mijn vergelijking tussen het woord mof en burgerlijke ongehoorzaamheid verklaart ook waarom mensen zo verschillend op burgerlijke ongehoorzaamheid reageren. Hoe je iets classificeert bepaalt hoe je erop reageert. Als je Heinrich een Duitser en een mof vindt, dan reageer je anders op hem dan wanneer je hem alleen een Duitser vindt. En als je de snelwegblokkade van XR burgerlijke ongehoorzaamheid vindt, dan reageer je er ook anders op dan wanneer je het terrorisme vindt. En dan nog, zelfs als je allebei vindt dat dit burgerlijke ongehoorzaamheid is, dan kun je toch anders reageren, net zoals bij mof. Twee mensen vinden Heinrich een mof, maar de één kijkt hem niet aan en de ander gebuikt fysiek geweld. De één vindt de blokkade van XR burgerlijke ongehoorzaamheid en stuurt een positief appje hierover in een groepsapp van werk, de ander gaat naar de A12 om zich aan te sluiten bij het protest.

Let ook op (punt 3) dat een apathische houding tegenover burgerlijke ongehoorzaamheid niet kan, ook net zoals bij mof (Smith 1994; Kalf 2023). Het is heel gek om te zeggen dat u Heinrich een mof vindt, maar dan als u gevraagd wordt te handelen naar uw standpunt niks doet. U kijkt Heinrich nooit weg, u doet hem nooit iets aan, u bent altijd respectvol naar Heinrich. Dat is gek. Dan vindt u Heinrich niet echt een mof. Hetzelfde geldt voor uw uitspraak dat de snelwegblokkade een daad van burgerlijke ongehoorzaamheid is. U moet dan iets doen. U moet de XR mensen steunen, met een appje in een groepsapp, door koffie naar de A12 te gaan brengen; iets. U kunt niet met droge ogen stellen dat XR hier burgerlijk ongehoorzaam is, maar niets doen. U kunt wel uw achtergrond politieke filosofie aanpassen, waarmee u de vrijheid krijgt om dezelfde snelwegblokkade als terrorisme aan te merken en uw support te veruilen voor afkeur. Maar dan moet u ook iets doen. Dan moet u appjes rondsturen waarin u XR *afkeurt*, of helpen deze mensen van de snelweg te slepen.

Het lastige aan burgerlijke ongehoorzaamheid is dat het een inherent normatief woord is, waarbij het normatieve ook nog eens het descriptieve stuurt. U kunt dus niet net zoals bij mof zeggen: dit is een Duitser, en verder weerhoud ik mij van een normatief oordeel, en ik doe niks. Dat werkt bij een blokkade van de snelweg niet—die blokkade schreeuwt om een normatief oordeel, dat u vervolgens vertelt wat er überhaupt gaande is op die weg. Burgerlijke ongehoorzaamheid, of niet. En dat vertelt u weer wat u moet doen. Des te belangrijker om uw achtergrond politieke filosofie goed te doordenken en op orde te hebben.

Dr. Wouter Kalf (Leeds 2013) is universitair docent morele en politieke filosofie aan de universiteit Leiden. Eerder werk van hem verscheen o.a. bij Palgrave Macmillan, de VU University Press, Bloomsbury, en Routledge

Literatuurlijst

- Greene, J.D., *Moral Tribes*, New York: Penguin Books. 2014.
- Haidt, J., *The Righteous Mind*, London: Allen Lane. 2012
- Hare, R., *Freedom and Reason*, Oxford: OUP. 1963
- Kalf, W.F., *Meta-ethiek*, Amsterdam: VU University Press. 2023
- Pinker, S., *Verlichting Nu!*, Amsterdam: Atlas Contact. 2018
- Rawls, J., *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press. 1971
- Smith, M.A., *The Moral Problem*, Oxford: Blackwell. 1994
- Väyrynen, P., *The Lewd, the Rude, and the Nasty*, Oxford: OUP. 2014
- Williams, B., *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge MA: Harvard University Press. 1985